

Lex Schwarzenberg přednáška

Václav Horčíčka

Pokud si máme objasnit příčiny a souvislosti tzv. Lex Schwarzenberg, je třeba se na úvod ve zkratce podívat na dějiny rodu Schwarzenbergů u nás. Schwarzenbergové, původně dolnofranský rod, sem přišli v roce 1660, kdy hrabě a později kníže Jan Adolf I. zakoupil Třeboň a následně také Hlubokou nad Vltavou. Po vymření rodu Eggenbergů (dědičkou Marie Arnoštka Schwarzenbergová, roz. Eggenbergová) rod na počátku 18. století získal rozsáhlou jihočeskou eggenberskou doménu včetně panství Český Krumlov, Vimperk, Orlík a další. Na základě závěti jednoho z knížat (druhý kníže Ferdinand z roku 1703) došlo na konci 18. století k rozdělení rodu do dvou větví, tzv. hlubocko-krumlovskou primogenituru a orlickou sekundogenituru. Pro nás je klíčová primogenitura, pro níž byl lex Schwarzenberg namířen. Nedotkl se tedy nijak orlické sekundogenitury. Primogenitura nashromáždila obrovský majetek (sekundogenitura původně získala jen středně velké panství Orlík) o rozsahu přibližně 176 000 hektarů. Šlo o největší velkostatkáře v českých zemích. Kromě již zmíněných jihočeských držav do tohoto majetkového komplexu patřila též panství v severozápadních Čechách, např. Cítoliby či Postoloprty. Z pohledu lex Schwarzenberg je ještě dobré konstatovat, že od druhé poloviny 17. století všichni příslušníci rodu disponovali díky dědictví (po rodu hrabat ze Sulzu, Marie Anna, lantkraběnka z Kleggau), občanstvím kantonu Curych, později Švýcarské konfederace.

Obrovskému rozsahu schwarzenberské državy úplně neodpovídala váha rodu v české politice. Primogenitura zde byla poněkud zastíněna sekundogeniturou, jejíž představitelé, zejména Karel III. (přítel F. L. Riegra, až do těch hrdel a statků“) a Karel IV. (husité byli tlupa lupičů a žhářů) byli horlivými zastánci českého státního práva. Primogenitura, například kníže Jan Adolf II. (1799-1888) se sice také hlásila k tzv. konzervativnímu velkostatku prosazujícímu zemskou autonomii, neprofilovala se však na rozdíl od sekundogenitury etnicky česky (Karel VI. Deník v češtině). Byla národnostně spíše obojetnou, už proto, že měla doménu z podstatné části v českými Němci obydlených oblastech (pro šlechtu dosti typické, následuje v tom poddané).

V meziválečném období se hlubočtí Schwarzenbergové zprvu drželi stranou československé politiky, od poloviny dvacátých let, kde otěže převzal dědičný princ Adolf Schwarzenberg, se tato situace začala měnit. Zlepšení vztahů mezi schwarzenberskou primogeniturou a československou republikou přineslo dořešení pozemkové reformy na schwarzenberských statcích. Šlo o poměrně tvrdé opatření, jemuž padly za oběť asi 2/3 pozemkového majetku. Schwarzenbergové tak udrželi zhruba 60 tis. hektaru převážně lesní půdy.

Dědičný princ a od roku 1938 kníže Adolf Schwarzenberg zastával tvář v tvář nebezpečí nacismu otevřeně protinacistické postoje. Je zaznamenána řada jeho velmi kritických hodnocení nacistických předáků vč. Hitlera (léto 1938: „Hitler má hlad, on žere, až se přežere a pak se z toho pos...“). Kníže byl bilingvní a postupně stále více tendoval k češství. V roce 1939 už po vyhlášení protektorátu jednomu ze spolupracovníků řekl: “Oni volové chtějí, abych se stal Němcem. Ti mi mohou všichni...” Až do roku 1939 se politicky orientoval na Kramářovu národně demokratickou stranu, která do jisté míry hájila zájmy velkostatku, od druhé poloviny dvacátých let pak na agrární stranu a na pověstné šumavské lovy zval exponenty této strany. Blízké vztahy měl také s kancléřem prezidenta republiky Přemyslem Šámalem. Na jaře 1937 přijal demonstrativně na krumlovském zámku prezidenta Beneše s chotí. Finančně podporoval řadu českých spolků a institucí jako Národní museum, Masarykovu akademii, Jedličkův ústav. Současně podporoval i spolky německé. Ve správě velkostatku měl ve vedoucích funkcích české i německé ředitele. Naopak ve velké neoblibě prý měl Henleinovu Sudetoněmeckou stranu a od vedoucích úředníků žádal prohlášení, že nejsou jejími členy. V létě 1938 se na Šumavě na žádost ministerského předsedy Milana Hodži sešel s lordem Runcimanem, které do Československa vyslala britská vláda, aby našel řešení česko-sudetoněmeckých vztahů. Lze předpokládat, že vyslovoval pročeskoslovensky (i když přesně to nevíme, zápis neexistuje).

Na podzim 1939 odešel Adolf do exilu. Žil nejprve v Itálii, kde měli Schwarzenbergové poblíž Janova rozsáhlou vilu, a poté ve Spojených státech amerických. Jeho bratranec princ Jindřich (otec Felix S., bratr Jana Nepomuka S.), který zůstal v Itálii, byl v říjnu 1943 po obsazení severní Itálie Německem zatčen a vězněn na různých místech, včetně koncentračního tábora v Buchenwaldu. Odtud byl v srpnu 1944 propuštěn a donucen pracovat v muniční továrně poblíž Lince. Adolfův odchod do exilu iritoval radikální nacisty, včetně tehdejšího šéfa Říšského bezpečnostního úřadu Reinharda Heydricha. Velmi aktivní byl ve shromažďování

kompromitujícího materiálu na Adolfa též gauleiter NSDAP a zemský hejtman Horních Rakous (tehdy Horní Podunají) Gustav Eigruber. Radikálové knížeti vyčítali pročeské postoje, včetně již zmíněného přijetí prezidenta Beneše v Krumlově v roce 1937. Obdobně kriticky byli hodnoceni i Adolfovi bratřenci Jindřich a Josef (na Heil Hitler! zásadně odpovídal Grüss Gott), kteří byli součástí správy schwarzenberského majetku. Eigruber a linecký Sicherheitsdienst (SD) navrhovali konfiskaci majetku primogenitury. Brzdil ji však fakt, že Adolfovou manželkou byla princezna Hilda, dcera lucemburského velkovévody. Ke konfiskaci tak došlo až po obsazení Lucemburska a to v srpnu 1940. Němci na majetek dosadili vnuceného správce, který ho měl pod kontrolou v podstatě až do konce války.

Není tedy pochyb, že nacistický režim hleděl na Schwarzenbergy velmi kriticky. Přesto po válce nedošlo k restituci jejich majetku. Národní výbor v Českých Budějovicích pověřil již 8. května (2 dny po osvobození města) správou majetku dva dosavadní schwarzenberské úředníky (Václav Zumr a Jan Adamec). Po vydání dekretu č. 5. z 19. května (*Dekret presidenta republiky o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů*) uvalil 23. 6. 1945 Zemský národní výbor (ZNV) v Praze na schwarzenberský majetek národní správu (tří správce Karel Hájek – zemědělství). Posledně jmenovaný správce sice nebyl schwarzenberským zaměstnancem, spolu se svými kolegy však sledoval jasný kurs. Cílem bylo zachovat jednotu schwarzenberského majetku a, pokud to bude možné, i zabezpečit jeho restituci do rukou Adolfa Schwarzenberga, který se po válce vrátil z USA do Evropy.

Situace nebyla jednoduchá, a to už proto, že byl 23. června 1945 vydán dekret č. 12 (*Dekret presidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa*). Byla totiž otázka, jak se postavit k národnosti Adolfa Schwarzenberga, resp. jeho případným odbojovým aktivitám. Problém představoval zejména fakt, že při sčítání lidu v prosinci 1930 byla do příslušného archu vyplněna národnost německá. Adolf byl ovšem sčítán v nepřítomnosti (osoba dočasně nepřítomná), arch vyplnil vrchní důchodní Josef Rothbauer. K tomu je třeba konstatovat, že kromě československého občanství disponoval Adolf i říšskoněmeckým (bavorským).

Varovný byl v této souvislosti postup úřadů vůči Adolfově tetě princezně Terezií Schwarzenbergové. Okresní národní výbor (ONV) v Příbrami a posléze i ZNV v Praze (výměr

23. 11. 1945) zkonfiskovaly s odvoláním na dekret č. 12 její statek v Sudovicích u Nového Knína. Argumentovaly přitom zejména skutečností, že se v roce 1930 přihlásila k německé národnosti. Protože za války přijala protektorátní příslušnost a udávala a v policejní přihlášce dokonce uvedla českou národnost, nebylo jí podle dekretu č. 33 (*Ústavní dekret presidenta republiky o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské*) odebráno československé občanství. Úřady však tvrdily, že dekret č. 12 požaduje více, tedy aktivní účast v odboji. (Bylo tak možno ponechat osobě německé národnosti občanství, ale přesto jí zkonfiskovat majetek). Vedle toho došlo k pokusům různých lokálních národních výborů (např. ONV v Táboře – Chýnov, 18. 7. 1945) zkonfiskovat část majetku s odvoláním na německou národnost knížete. Dne 4. 10. 1945 pak ONV v Českých Budějovicích konfiskační vyhlášku (inicioval předseda komunista Jan Greiner, uvnitř i jiné názory). Nenechal ji však vyvěsit na úředních deskách zainteresovaných Místních národních výborů (MNV) a vyčkával, jak rozhodne ZNV. Věcí si nebyl jist, v květnu 1946 v žádosti ZNV o vyjádření konstatoval, že je otázka, zda lze Adolfa S. „vůbec zařadit pod konfiskační vyhlášku.“

V této situaci se za Adolfa postavili jak národní správci („dr. Adolf Schwarzenberg není ani zrádcem, ani kolaborantem, ani Němcem“ 12. 1945), tak a to mělo nemalý vliv i podniková rada ustavená 20. 6. 1945. Její předsedou byl komunista František Roll (pivovar Louny), který byl ale na prvním místě věrným „schwarzenberákem“, jak se tehdy říkalo. Podniková rada vydala 18. 9. 1945 oběžník závodním radám, ve kterém prohlásila, že Adolf Schwarzenberg byl loajální vůči ČSR, byl protinacistického smýšlení a má „oprávněný nárok na podržení... majetku.“ Pomohli další. Například ministr zahraničí Jan Masaryk, který se v New Yorku za války několikrát s Adolfem sešel, prohlásil, že se „národnostně choval vždy vzorně, hlásil se ihned, odboj podporoval a mohu jeho činnost jen pochválit.“ Generální konzul v NY Karel Hudec na počátku roku 1946 potvrdil, že „Adolf Schwarzenberg vystupoval vždy jako Čechoslovák a působil hlavně v americké společnosti, kde ostře mluvil a vystupoval proti nacistickému Německu.“ Věnoval prý také peníze na „různé dobré účele“.

Odvolací instance, tj. ZNV v Praze sice inklinoval (místopředseda soc. dem. František Kostiuk) k zachování jednoty majetku, současně ale v politicky citlivé záležitosti postupoval opatrně. Omezoval se na to, že agilním ONV a MNV bránil v provedení konfiskace, konfiskační vyhlášku ze 4. 10. však nezrušil. Ve věci nerozhodl, ačkoli k němu doputovala odvolání

schwarzenberského právního zástupce. Je proto otázka, zda bylo vlastně třeba vydávat zákon 143/1947 sbírky, protože majetek již patřil státu. Toto je otázka pro právníky.

V průběhu roku 1946 se ukazovalo, že zajistit restituci majetku knížeti není reálné. Už v únoru 1946 referoval národní správce sociální demokrat Jan Adamec s vynikajícími politickými kontakty podnikové radě, že hlavním cílem NS je zachovat jednotu podniku s tím, aby kníže „vyšel co nejlépe“. Dodával však, že jeho zájmy není možné hájit 100 %. Adamec zde načrtl obrys řešení, návrh prý vyšel z okruhu ZNV. Adolf měl majetek dobrovolně věnovat zemi České, za což mu měla být poskytnuta roční apanáž ve výši 2 mil. Korun. Pokud by kníže nesouhlasil, měla být provedena pozemková reforma s „problematickou náhradou“. (Nápad prý měl ale též vyslanec Jaromír Kopecký).

V březnu 1946 následovala jednání zástupců podniku a dalších osob (Roll, Pícha, Bukovský) s Adolfem v Curychu. Byly představeny 3 eventuality. A. S. 50 x 50 se státem, dále nadace a poslední zezemštění majetku. Adolf prý souhlasil, že vzhledem k politické situaci majetek nemůže udržet. Po parlamentních volbách (26. 5. 1946) zahájil ZNV s Adolfem oficiální jednání tentokrát ve Vídni (Roll a Pícha). Adolf pak v srpnu zaslal ZNV konkrétní návrh dalšího postupu. Byl ochoten předat téměř celý majetek zemi České (kromě paláce a domů v Praze), žádal ale dědičné předsednictví nadace a nezdaněnou apanáž 1.2 mil. ročně. I když národní správci dohodu doporučili, komplikovaly je však výhrady komunistů v ZNV. Kritizovali dědičnost a naléhali na převzetí majetku Zemským národním výborem a prosazovali, aby „se Schwarzenbergem bylo naloženo jako s jinými šlechtickými magnáty“ a chtěli „zlikvidovat panství Schwarzenbergů bez památky na ně. Současně tvrdili, že jsou pro zachování majetku jako celku, tj. proti parcelaci. (Totéž komunisté v krajské hospodářské radě.) Ještě radikálnější postoj zaujalo komunistické vedení ministerstva zemědělství (sekční šéf Jiří Kořátko), které bylo proti pozemštění majetku.

Na přelomu let 1946 a 47 tak vypukl spor mezi komunisty a ostatními stranami Národní fronty (NF) o budoucnost schwarzenberského majetku. Probíhala tisková polemika na stránkách Rudého práva, národněsocialistického Svobodného slova Českobudějovicka a dalších listů. Na nižších úrovních sice komunisté připustili pozemštění, na Ministerstvu zemědělství ale panoval značný odpor. Kořátko žádal provést revizi první pozemkové reformy. Ta se připravovala a byla likvidační pro všechny velkostatky jako celek. Problémem však bylo

jak se v tomto případě zmocnit třeba cenného vybavení zámků, a také proto komunisté ještě neřekli poslední slovo. I Kořátko přiznával, že konfiskace majetku nepřichází v úvahu.

S řešením přišli 22. února 1947 sociální demokraté, o den později jejich návrh publikoval jejich deník Právo. Navrhli zvláštní zákon (na vydání zákona o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou, tisk 433). Nemovitý majetek a vybavení zámku (ne už konta v bankách či cenné papíry a osobní věci majitele) měl být za náhradu, kterou měla stanovit dodatečně vláda, převeden na zemi Českou. V důvodové zprávě se uvádělo, že jde o „ohromný komplex nemovitostí“, a proto je třeba vyřešit vlastnické poměry tak, aby odpovídaly „novému duchu hospodářské a sociální struktury Československé republiky.“ Současně se tvrdilo, že veřejný zájem vyžaduje ponechat majetek v celku. V této situaci se marně pokusilo intervenovat Švýcarsko. Kníže Adolf se v této souvislosti tvrdil, že nikdy nebyl československým občanem (od narození švýcarským, čs. Ústava 1920 neuznávala dvojí občanství, ale už nedodal, že se netýkalo již existujících dvojích obč.). Interně ovšem byli švýcarští diplomaté (André Girardet nebo šéf politické sekce EPD vysl. Alfred Zehnder - jde nám o skutečné Švýcary, A. se oportunisticky odvolává na švýc. obč.) krajně skeptičtí s tím, že Adolf byl i německým občanem. Švýcarsko se sice po vydání zákona krátce s Československem přelo, zda Adolf byl čs. občanem, na průběh kauzy to však mělo jen malý vliv.

Komunisté se na jaře 1947 nakonec rozhodli vyslovit s pozemštěním majetku souhlas. Dosáhli však výrazného zpřísnění zákona. V jednání zemědělského výboru NS koncem dubna 1947 bylo stanoveno, že půjde o konfiskaci bez náhrady, kterou zmírňoval jen zaopatřovací důchod vyplácený vlastníku, jehož výši však měla určit vláda (zákon č. 143 ze dne 10. července 1947 o převodu majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi českou, paragraf 5, odst. 2). Dále komunisté dosáhli oslabení role ZNV zřízením představenstva majetku (Vilímův návrh s ním nepočítal), které ho mělo řídit (paragr. 6, 16 členů, jen 8 jmenuje ZNV, 4 ministři vnitra, zemědělství a průmyslu, 4 voleni zaměstnanci). Po jednání zemědělského výboru (duben) a dále na počátku července 1947 i právního, průmyslového a rozpočtového výboru byl návrh prezentován jako stanovisko všech českých stran NF (tisk 723). Plojhar 10. 7. zpravodaj za průmyslový výbor: Bylo nám všem jasné a byl to náš jednoznačný názor, že v nové lidově demokratické republice nemůže být šlechtic a k tomu Němec majitelem tak rozsáhlého majetku, jako byli Schwarzenbergové na českém jihu. Z těchto společných porad vyšel také

iniciativní návrh poslance Vilíma a druhů, ke kterému se již od počátku připojila celá jihočeská Národní fronta.

Horáková (přihlášena do diskuse): V nových poměrech však nebude již důvodů, proč by se měl schwarzenberský svět obracet sám do sebe. Očekáváme naopak, že jeho dosavadní, spíše pasivní působení na vzestup hospodářské i kulturní úrovně jižních Čech promění se v aktivní, programové, obecně prospěšné ovlivňování života nejenom v Čechách, v jižních Čechách, ale v celé republice.

Ústavodárné Národní shromáždění (ÚSN) tak zákon 10. 7. 1947 hladce přijalo. Stalo se tak přes pochybnosti, které zazněly v připomínkovacím řízení. Zejména Nejvyšší účetní kontrolní dvůr a Ministerstvo pro sjednocení zákonů varovaly, že vyvlastnit je možné jen za náhradu, že pochybnosti o národní spolehlivosti vlastníka mohou být důvodem k vyvlastnění, pokud jsou „bezpečně prokázány“ a dokonce že „vyvlastnění zemi České nepřinese žádný finanční přínos.“ V KPR pak sice soudili (dr. Procházka), že lze vyvlastnit i bez náhrady, varovali však, že zákon postihující jediného člověka a to „takovým způsobem, že lze tuto normu pokládati za normu trestní“ je v rozporu s teorií státního práva, které před takovými normami varuje. Adolf prý tak byl v horší pozici, než kdyby na něj byla aplikovány obecně závazné právní normy, včetně revize pozemkové reformy, kterou ÚNS schválilo paralelně s Lex Schwarzenberg. Zda byly tyto pochybnosti oprávněné je téma pro právníky.